

УДК 323.11(477)

Мелеганіч Г. І.,
м. Ужгород**ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ДИСКУРС ЩОДО РОЗУМІННЯ
ЕТНОНАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ**

У статті аналізуються різноманітні наукові підходи до розуміння поняття «етнонаціональна політика» у роботах вітчизняних та зарубіжних дослідників. Визначається найоптимальніше тлумачення даного поняття для українських реалій, характеризуються основні моделі етнонаціональної політики.

Ключові слова: етнонаціональна політика, моделі етнополітики, етнонаціональні відносини, етнонаціональні меншини.

Ступінь наукової розробки будь-якої досліджуваної проблеми і рівень здобутого знання та перспективи його подальшого примноження щонайтісніше пов'язані з повнотою і фундаментальністю теоретичних, концептуальних основ та категоріально-понятійного апарату.

Дослідження державної політики регулювання етнонаціональних відносин передбачає насамперед визначення змісту і сутності її базових категорій. Як зауважує М. Дністрянський, при спробі означити феномен етнічного, етнічності загалом та ще й у зв'язку з феноменом нації і національного та окреслити їхнє місце в територіально-політичних системах відразу виникає низка теоретико-методологічних проблем, адже в розумінні сутності етнонаціональної сфери у світовій науковій та суспільно-політичній думці історично склалися декілька шкіл, які суттєво відрізняються своїм трактуванням змісту понять етносу, нації, а також концептуальними підходами до обґрунтування часу, чинників і умов їхнього формування, співвідношення етнічного і політичного у національному, баченням місця етнічного та національного у соціополітичних і геополітичних процесах, прогнозуванням майбутнього націй тощо. У цьому контексті є й понятійно-термінологічні проблеми, пов'язані з практикою вживання різних термінів та неоднозначного їхнього розуміння в різних державах, які можна пояснити різним соціально-політичним досвідом [8, с. 9].

Усю цю феноменальність у світі йменують по-різному: найчастіше – «політолого-етнологічною проблематикою», «етнополітичною соціо-реальністю», «етнополітичним феноменом» чи просто «етнополітикою». У

нас донедавна її позначали такими надто неадекватними, як вважає дослідник І. Варзар, термінами: «міжнаціональні відносини», «національна політика» та «національне питання» [5, с. 12].

Нинішній стан розвитку науки вказує на необхідність вироблення нових теоретичних і методологічних підходів та принципів щодо вивчення етнополітичного процесу в Україні. У цьому контексті, на думку О. Антонюка, однією з умов досягнення успіху є відмова від потреби створення єдиних універсальних методологічних засад, на основі яких повинні осмислюватись історія, тенденції, пріоритети розвитку етнополітики в Україні [2, с. 9]. Погоджуючись із твердженням даного науковця, все ж вважаємо за потрібне охарактеризувати основні підходи до розуміння поняття «етнонаціональна політика» чи «етнополітика», які часто вживаються як синоніми.

Для багатонародних держав етнополітика є центральною областю державної політики. А для таких держав як Україна (заселених різнорівнево розвинутими народами-етносами) вона є доленосною. Концептуальна серцевина проблеми – об'єктивний статус мінорних народів-етносів [6, с. 89]. Але, на жаль, розуміння цього, характерне для науковців, не поділялося керівниками нашої держави з часу проголошення незалежності.

О. Бочковський виділяє етнополітику як частину націології, завдання якої – осмислення передовсім взаємин між нацією і державою, а відтак – знаходження відповідних засобів до якнайдоцільнішого налагодження національних відносин на практиці. Конкретна етнополітика – це за своєю природою націотехніка, що практично потрактовує справи захисту національних меншин, подає інформацію про них тощо [4, с. 34]. На нашу думку, погляди О. Бочковського вимагають уточнення, оскільки націологія є передовсім наукою, а етнополітика – державною справою.

На думку дослідника О. Майбороди, феномен етнонаціональної політики існує у двох вимірах: по-перше, як і політика взагалі, етнонаціональна політика є процесом розподілу влади, в якому беруть участь мобілізовані етнічні спільноти, захищаючи свої інтереси; по-друге, це система запланованих кроків і заходів, що їх здійснюють державні органи з метою створення у межах своєї юрисдикції гармонійної моделі міжетнічного співжиття [12, с. 77].

Вітчизняний етнополітолог І. Варзар дає наступне визначення етнополітики: політика якогось історико-політичного суб'єкта в соціоетнічних матеріях «практичного життя», тобто практична матеріалізація теоретичних накреслень політичної етнології як науки або праксеологізацією політолого-етнологічних ідей (знань, теоретичних здобутків) [5, с. 169].

В. Євтух розглядає етнополітику (функціонування державного організму у сфері міжетнічних відносин) як структурний механізм, що включає в себе політику держави щодо:

а) української етнічної спільноти, яка формує основу українського етнополітичного організму;

б) етнічних меншин, які є складовою українського етнополітичного організму, але в суто етнічному плані являють собою окремі його структурні елементи;

в) представників українського етносу, які мешкають за межами українського етнополітичного організму і не є його складовою частиною, але різною мірою пов'язані з ядром однойменного етносу, котре розміщується на території України [11, с. 9].

Н. Макаренко визначає державну етнополітику як комплекс політико-правових засад та інституцій задля функціонування і регулювання життєдіяльності етнонаціональних спільнот України [13, с. 131].

Ще більш чіткіше визначення, яке охоплює увесь практичний спектр та вказує на кінцеву мету діяльності держави у цій сфері, пропонує О. Антонюк. Зміст етнополітики Української держави він формулює так: «це діяльність держави та її органів у етнополітичній та етнонаціональних сферах із метою відродження і забезпечення життєдіяльності, подальшого розвитку та участі в державотворчих процесах різних структурних етнокомпонентів українського суспільства – української нації, національних меншин; об'єднання їх в єдиний соціум – політичну націю, ядром якої є народ, що дав назву національній державі; розширення зв'язків з українською діаспорою та особами іншого етнічного походження – вихідцями з України; усунення чинників міжетнічної напруженості та міжетнічних конфліктів; регулювання міграційних процесів» [1, с. 229].

Усе ж необхідно розкрити різницю між поняттями «національна політика», «етнічна політика», «етнонаціональна політика» і з'ясувати можливість застосування кожного з них до українських реалій.

Національна політика – це система заходів, що здійснює державна влада, спрямованих на реалізацію національних інтересів. Водночас це може бути і політика держави у будь-якій іншій сфері з врахуванням національних інтересів. Тобто, до прикладу політика національної безпеки, національна політика з підтримки молоді.

Державна етнічна політика – це політика держав по відношенню до національних меншин, тобто до етнічних груп, які проживають разом із національною більшістю.

Використання того чи іншого поняття залежить від пріоритетів державної політики. Нині в Україні активно дискутується проєкт

формування в майбутньому нації, яка б об'єднала всі етнічні сегменти. Попередня непослідовна політика призвела до того, що Україна втратила територіальну цілісність і вже майже рік на Сході держави ведуться бойові дії. З огляду на це, застосування терміну державної етнонаціональної політики було би більш коректним у сучасних реаліях і нагальним є прийняття комплексу заходів у цій царині. Незалежно від того, чи сформується поліетнічна нація, чи все залишиться в теперішньому стані, коли є українська етнічна нація і є етнонаціональні меншини, держава у своїй етнонаціональній політиці повинна спиратися на принципи, які допоможуть досягти поставлених цілей і мати механізми для реалізації своєї державної етнонаціональної політики. Саме з огляду на вищесказане, ми використовуємо поняття «етнонаціональні процеси», «етнонаціональні відносини», «етнонаціональна політика», оскільки етнонаціональна політика України повинна бути орієнтована не лише на представників етнонаціональних меншин, а й на титульний етнос – українську націю. Водночас сутність етнонаціональної політики держави залежить не лише від етнонаціонального складу, але і традицій, досвіду, взаємодії етнокомпонентів, від характеру їх благоустрою в конкретній країні.

Отже, в широкому значенні, етнонаціональна політика – це певна сфера політичного життя суспільства, де в тій чи іншій мірі зачіпаються інтереси етнічних груп та інших осіб, включених в етнополітичні відносини. У вузькому значенні – це конкретна діяльність органів державної влади і місцевого самоврядування, направлена на врегулювання етнополітичних процесів.

Суб'єктом етнонаціональної політики є держава, об'єктом – уся сфера етнонаціональних відносин, включаючи етносильноти. Однак, усталена рольова ієрархія не повинна обмежувати ініціативи останніх в етнонаціональному розвитку, налагодженні вертикальних та горизонтальних зв'язків у етнонаціональній взаємодії [3, с. 94–95]. Тобто при певних обставинах етнонаціональні спільноти можуть бути і суб'єктами етнонаціональної політики, зокрема завдяки існуванню інститутів громадянського суспільства. Крім того, вплив на етнонаціональну політику чинять зовнішні суб'єкти, і врахування цього фактора теж є важливим.

Таким чином, розглянувши підходи до визначення етнонаціональної політики, можемо зробити висновок, що жоден із них не може служити єдино вірною основою для вивчення настільки складного комплексного феномена. Розв'язання даної методологічної проблеми можливе тільки у випадку комплексного використання при визначенні й аналізі всіх складових та підходів до визначення етнонаціональної політики з

обов'язковим урахуванням їхніх плюсів та мінусів. Крім визнання даного факту, авторський підхід до визначення етнонаціональної політики є наступним. Це політика держави щодо представників різних етнонаціональних меншин та титульної нації, які проживають на території країни, врегулювання етнонаціональних відносин та процесів за їх активної участі, а також політика держави стосовно тих, хто пов'язує своє походження з цією країною, але проживає на території іншої держави.

Сутність етнонаціональної політики значною мірою залежить також від того, який тип етнонаціональних відносин з етносуб'єктами обере держава. Виділяють наступні типи етнонаціональних відносин:

– недемократичні:

1) патерналістський тип – відносини панування та підкорення;

2) тип деетнізації відмінностей – насильницьке зменшення чисельності етносуб'єктів;

– демократичні:

1) тип етнічного плюралізму – сприяння розвитку нації та всіх етносів, які населяють державу [3, с. 12].

Як зауважує Л. Нагорна, варто наголосити на існуванні об'єктивної суперечності між устремліннями держав-націй і прагненнями різних етнічних спільнот. За самою своєю природою держава зацікавлена у культурно-мовній однорідності соціуму, тому що така однорідність полегшує завдання управління. Але цим самим вона свідомо чи несвідомо створює загрозу придушення етнокультурної своєрідності національних меншин, сприяє процесам їхньої асиміляції. Невипадково на Заході класична модель національної держави уже не сприймається як оптимальна. Значна частина дослідників (П. Ашар, Є. Кіс та ін.) віддає перевагу розумінню нації як співгромадянства й багатокультурності і доводить, що національно-державна модель зовсім не обов'язково має сполучатися з підвищенням статусу етнічної культури більшості і з асиміляційним напрямом політики [14, с. 34].

Саме концепція культурного (етнічного) плюралізму чи мультикультуралізму є на сьогодні найбільш популярною до використання. Зміст її полягає у тому, що держава визнає існування всіх етнічних спільнот із їхніми власними елементами побуту і культури, традиціями та мовою, відмінними від етнічної більшості. Ефективність даної концепції визначається двома критеріями: 1) структурною підтримкою плюралізму масової інформації, які визнають і відповідним чином ставляться до наявності в суспільстві етнічної різноманітності, представлені різними етнічними групами); 2) ідеологічними системами, які обстоюють плюралізм та етнорасову рівність [10, с. 13–15].

Як стверджує К. Вітман, модель етнонаціональної політики кожної країни є унікальною і неповторною. Вона складається з балансу багатьох елементів: стану законодавчої бази, різноманітних механізмів впливу на етнонаціональні процеси, які можуть бути присутні в етнонаціональній політиці однієї країни і взагалі не використовуватися в іншій [7, с. 15].

В Україні можемо констатувати перехід від патерналістської моделі до мультикультуралізму. Виокремлення в цій моделі українського етносу як провідної державотворчої нації покладає на нього й українську державу доволі значні обов'язки щодо цільової економічної та іншої підтримки етнонаціональних меншин в забезпеченні їх потреб. Це спричинило серед них, а насамперед в середовищі їхньої еліти високі очікування на державну допомогу. І тут варто погодитися з українським науковцем В. Котигоренком, який ще в 2002 році зазначав, що навіть в оглядовій перспективі українська держава навряд чи спроможна повною мірою виконати взяті нею зобов'язання, наприклад, щодо підтримки культурного розвитку української та інших етнічних спільнот. Як результат маємо сьогодні відкрите питання статусу Криму та Донецької і Луганської областей в складі України (території, де значна частка представників російської національності).

Поряд з титульною нацією і етнонаціональними меншинами під захист держави потрапляють представники титульного етносу, які проживають за її межами. Етнічні групи, які складають титульний етнос в певній країні, в іншій вважаються національною меншиною. Тому будь-яка держава представників свого титульного етносу в іншій державі розглядає як об'єкт власних інтересів. Діаспора відіграє дуже важливу роль як для встановлення міжнародних зв'язків, регулювання зовнішньої політики, так і для вирішення внутрішніх питань країни свого етнічного походження. Для підтримки та реалізації такої ролі діаспори захист прав та інтересів представників національних меншин в тій чи іншій країні виступає одним із завдань державної політики. Логічним виникає питання про те, хто має захищати представників того чи іншого етносу в межах певної держави: чи країна, де вони мешкають і є національною меншиною, чи країна, де цей етнос становить титульну націю. Практика показує різне розв'язання цього питання, але найкраще для представників етнонаціональних меншин, коли і держава походження, і країна проживання здійснюють заходи в межах своєї компетенції на покращення їх становища та захист прав. Саме в цьому контексті стає зрозумілою різниця між поняттями «національна політика», «етнополітика» і «етнонаціональна політика».

Подібний плюралізм в Україні спричинив до розмитості розуміння базових понять політики держави, відсутності концепції етнополітики, і

найголовніше – підвищення рівня конфліктності у міжетнічних стосунках, зокрема з росіянами. Все ж лексика суспільно-політичної практики є необхідним інструментом її осмислення та коректного і достовірного описання наукою. У разі, коли одні й ті самі терміни і поняття по-різному трактуються у власне дослідницькій і суспільно-політичних практиках, науковий аналіз та опис суспільно-політичних реалій можуть хибувати схоластичністю і/або неадекватністю. Звісно від колізій не убезпечує й адекватне, коректне застосування категорій і термінів науки та політичної практики. Але воно здатне сприяти такому убезпеченню. Адже наука про політику і власне політика взаємозалежні [9, с. 33].

Необхідно відзначити, що зрозуміти сутність етнонаціональної політики неможливо без аналізу складових даного поняття – «етнос», «нація», «національність». Щодо формування етнонаціональної політики України в державі не існує єдності ні серед науковців, ні серед політиків, саме тому навіть основоположні терміни тлумачаться по-різному. Саме уніфікація підходів до розуміння основних понять етнополітики і законодавче їх оформлення є необхідним кроком подальших досліджень та наукових дискусій.

Література

1. Антонюк О. Етнополітичний чинник державотворчих процесів в Україні: основні концептуальні засади / Олександр Антонюк // Міжнаціональні відносини і національні меншини України: стан, перспективи / [за ред. Р. Ш. Чілачави]. – К. : Голов. спеціаліз. ред. літ. мовами нац. меншин України. – 2004. – С. 224–241.
2. Антонюк О. Формування етнополітики в Україні: теоретико-методологічні та концептуальні засади : дис... д-ра політ. наук : 23.00.05 / Антонюк Олександр Васильович. – К., 2001. – 367 с.
3. Асланов С. А. Політико-правові засади державної етнонаціональної політики в Україні: дис... кандидата політ. наук: 23.00.05 «Етнополітологія та етнотрансформації» / Стеллас Атипович Асланов. – Київ, 2010. – 222 с.
4. Бочковський О. Вступ до націоналістики / Ольгерт Бочковський. – К. : «Генеза», 1998. – 144 с.
5. Варзар І. М. Політична етнологія : пропедевтичний курс : авт. підруч. / І.М.Варзар. – К. : ДП «Вид. дім «Персонал», 2011. – 354 с.
6. Варзарь И. М. К генезису политолого-этнологической теории и науки, или Реферат авторской интерпретации основных позиций нового направления социально-политической мысли в свете вызовов современности / И. М. Варзарь // Політико-етнологічні проблеми розвитку сучасної України : матеріали всеукр. наук.-теорет. конф. (Київ, 28 лютого 2006 р.) / [редкол. : М. Ф. Головатий (голова) та ін. ; за наук. ред. І.М. Варзаря]. – К. : МАУП, 2007. – С. 59–100.

7. Вітман К. М. Моделі етнонаціональної політики постсоціалістичних країн : навч. посіб. / К.М. Вітман – К. : Логос, 2008. – 392 с.
8. Дністрянський М.С. Етнополітична географія України: проблеми теорії, методології, практики : монографія / М.С. Дністрянський. – Львів : Літопис ; Видав. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2006. – 490 с.
9. Етнополітичні процеси в Україні: регіональні особливості : монографія. – К. : Ін-т політ. і етнонац. досліджень ім. І.Ф. Курас НАН України, 2011. – 396 с.
10. Євтух В. Досвід вирішення етнонаціональних проблем: концептуальні засади і практичні заходи / В. Євтух // Актуальні питання вітчизняної етнополітики: шляхи модернізації, врахування міжнародного досвіду / [під заг. ред. Ю. Тищенко]. – К. : Український незалежний центр політичних досліджень, 2004. – С. 13–36.
11. Євтух В. Етнічні меншини в європейському та українському контекстах: пошуки теоретичних парадигм / Володимир Євтух // Українська нація і етнічні меншини: перспективи інтеграції в громадянське суспільство та майбутнє Східної Європи : зб. матеріалів до Міжнар. симпозиуму (Київ, 10-11 листопада 1994 р.). – К., 1994. – С.8–10.
12. Майборода О. Етнонаціональна політика і перспективи етносоціального розвитку в Україні / Олександр Майборода // Сучасність. – 1995. – № 12. – С. 77–84.
13. Макаренко Н. Етнонаціональні відмінності регіонів : проблеми формування державної етнополітики України / Наталія Макаренко // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф.Кураса НАН України : зб. наук. пр. Підсерія: «Курасівські читання». – 2007. – Вип. 34. – С. 131–142.
14. Нагорна Л. Національна ідентичність в Україні: монографія / Лариса Нагорна. – К.: ІПіЕНД, 2002. – 272 с.

В статтє аналізуються різні наукові підходи к пониманию поняття «етнонаціональная політика» в работах отечественных и зарубєжных исследователей. Определяется оптимальное толкование данного поняття для українських реалій, характеризуются основные модели этнонациональной політики.

Ключевые слова: *етнонаціональная політика, модели этнополітики, этнонациональные отношения, этнонациональные меньшинства*

In the present article diverse scientific approaches as to realization of the notion of ethnonational politics in the works of home and foreign scholars are analyzed. The most acceptable definition of the given notion of Ukrainian realms is chosen, the main models of ethnonational politics are characterized.

Key words: *ethnonational politics, models of ethnopoltitics, ethnonational relations, ethnonational minorities.*

Мелеганіч Ганна Ігорівна — доцент Ужгородського національного університету, кандидат політичних наук.

Рецензент: проф. Щедрова Г. П.